

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

Литвин Наталя Миколаївна

УДК 94(477)”1920 – 1930”

**Політичні репресії проти наукової інтелігенції
в радянській Україні в 1920 – 1930-х роках
(ідеологічні аспекти проблеми)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Кабінет Міністрів України.

Науковий керівник кандидат історичних наук, доцент
Савченко Григорій Петрович,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри новітньої історії України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
член-коресподент НАН України
Даниленко Віктор Михайлович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України
другої половини ХХ століття;

кандидат історичних наук
Кокін Сергій Анатолійович,
Державний архів служби безпеки України,
заступник начальника архіву.

Провідна установа Інститут української археографії та джерелознавства
імені М.С. Грушевського НАН України, м. Київ.

Захист відбудеться “_9 березня 2006 р.” о _14__ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “_1_”_лютого_____ 2006 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Стоян Т.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ. Актуальність теми дослідження. В умовах поглиблення державотворчих процесів, утвердження України як демократичної та правової держави значно зріс інтерес громадськості до тих сторінок вітчизняної історії, які тривалий час не виправдано і незаслужено замовчувалися.

Тоталітарний режим, його продукт – політичні репресії – відчутно вплинули на українське суспільство 1920 – 1930-х років. Сучасній історичній науці властиве розширення дослідницької тематики політичних репресій. Зокрема, потребує нових наукових підходів, пояснень проблема ідеологічних мотивів політики терору 1920 – 1930-х років, яка проводилася в радянській Україні.

Вивчення й аналіз партійно-радянської діяльності, яка була спрямована на ідеологічне обґрунтування проведення політичних репресій проти наукової інтелігенції радянської України, дає змогу поглибити знання й уявлення про складне суспільно-політичне життя радянської України 1920 – 1930-х років, з'ясувати, якою була роль наукової еліти в збереженні національно-державних традицій українського народу.

Відгомін тоталітарної доби у суспільній свідомості окремих категорій людей, ідеологічні стереотипи минулого гальмують державотворчі процеси в сучасній Україні. Отже, вивчення ідеологічних аспектів політичних репресій щодо наукової інтелігенції додає темі дослідження суспільної актуальності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження відповідає Закону України „Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки” від 11 липня 2001 р. та Постанові Кабінету Міністрів № 1716 „Про затвердження переліку державних і науково-технічних програм з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки на 2002 – 2006 рр.” від 24 грудня 2001 року. Дисертаційна робота виконана в межах програми науково-дослідницьких робіт „Історія формування і розвитку Української держави” історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (державний реєстраційний номер 01БФ046-01). Тема дисертації затверджена вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 22 січня 2004 року, протокол № 5.

Об'єктом дисертаційного дослідження є політичні репресії щодо інтелігенції в радянській Україні.

Предметом дослідження є ідеологічні аспекти політичних репресій проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920 – 1930-х роках.

Географічні межі дослідження охоплюють підконтрольну більшовицькому режиму територію України.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1920 – 1930-х років, коли активно тривало формування тоталітарної системи, утверджувалися командно-адміністративні методи управління в науці. Нижньою хронологічною межею дослідження є 1920 рік, який характеризується формуванням розгалуженої системи надзвичайних органів та зародженням такого явища, як політичні показові процеси. Верхньою межею дослідження є 1937 – 1938 роки, коли політичні репресії проти інтелігенції радянської України набули масового характеру.

Мета дисертаційного дослідження полягає в комплексному вивченні ідеологічних чинників партійно-радянської репресивної політики; визначенні особливостей відносин партійних лідерів з науковою інтелігенцією; аналізі напрямків, форм та методів ідеологічної роботи партійно-радянських і спеціальних органів з формування суспільної думки щодо проведення політичного терору проти наукової інтелігенції в радянській Україні.

Реалізація зазначеної мети обумовила постановку таких **завдань**:

- вивчити й проаналізувати стан наукової розробки проблеми та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- з'ясувати основні причини, обставини негативного ставлення компартійного керівництва до професорсько-викладацьких, наукових кадрів та висвітлити їх ідеологічну наповненість;
- проаналізувати ідеологічну складову законодавчої бази політичних репресій;
- дослідити ідеологічний вплив Комуністичної партії на спеціальні органи в їх орієнтації на здійснення політичного терору в науковому середовищі;
- проаналізувати форми і методи агітаційно-пропагандистської роботи партійно-радянських органів та громадських організацій з формування у суспільній свідомості думки про доцільність проведення політичних репресій щодо науковців.

Методологічна база роботи ґрунтується на принципах науковості, об'єктивізму, історизму. Під час написання дисертації були використані загальнонаукові та спеціально-історичні методи. Зокрема, конкретно-пошуковий метод (аналіз і систематизація джерел з проблеми), порівняльно-історичний (дослідження масштабності й масовості репресій 1930-х років), проблемно-хронологічний (вивчення специфіки відносин

радянсько-партійного керівництва з інтелігенцією на різних етапах функціонування тоталітарної системи), критичний метод (виокремлення з маси різнотипної інформації достовірних конкретно-історичних фактів).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що ідеологічні аспекти політичних репресій проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920–1930-ті роки вперше розглядаються в українській історіографії як самостійна наукова проблема. Проаналізовано ідеологічну складову негативного ставлення партійно-радянського керівництва до наукової інтелігенції. Висвітлено ідеологічну спрямованість юридичних норм радянського законодавства 1920 – 1930-х років. Вивчено діяльність партійно-радянських та спеціальних органів з ідеологічного обґрунтування доцільності проведення репресій щодо наукової інтелігенції. Розкрито механізми агітаційно-пропагандистського супроводу політичних репресій партійними, радянськими та спеціальними органами. Встановлено, що ідеологічне забезпечення політичних репресій, спрямованих проти наукової інтелігенції, було одним з важливих напрямків партійної, організаційно-ідеологічної роботи в радянській Україні 1920 – 1930-х років.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її результати, положення, висновки та фактичний матеріал можуть бути використані у написанні навчальних підручників, монографій, статей з історії української інтелігенції, політичних репресій в Україні, історії України загалом, підготовці нормативних і спеціальних курсів для студентів вищих навчальних закладів.

Апробація результатів дисертаційної роботи здійснювалась у формі виступів на науковій конференції „Україна і світ: історія, сьогодення, майбутнє” (Київ, 26 листопада 2003 року), Міжнародній науковій конференції „Розвиток науки в Київському університеті за 170 років очима молодих вчених та студентів” (Київ, 27 квітня 2004 року), Міжнародній науковій конференції „Україна в роки другої світової війни: до 60-річчя перемоги над нацистською Німеччиною” (Київ, 26 – 27 квітня 2005 року). Зміст дисертації обговорювався на кафедрі новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Публікації. Основні результати дослідження знайшли відображення у трьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях.

Структура дисертації обумовлена змістом, метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновку, списку використаних джерел та

літератури. Загальний обсяг дисертації – 204 сторінки, з них основний текст – 170 сторінок, список використаних джерел та літератури – 33 сторінки (403 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі **„Історіографія та джерельна база дослідження”** проводиться історіографічний аналіз літератури з теми дослідження та подається характеристика джерел, які були використані під час написання дисертації.

Історіографія проблеми. У дисертації розглядається історіографічний доробок радянських, вітчизняних та зарубіжних дослідників, характеризуються погляди науковців української діаспори на проблему дослідження.

У радянській історіографії тема політичних репресій довгий час була закритою для вивчення. Радянські історики визначали тематику історичних досліджень згідно з настановами Комуністичної партії про контрреволюційну сутність будь-якої опозиції режиму і боротьбу з „буржуазною ідеологією” та науковцями, які були її „носіями”. Політика партії щодо інтелігенції розглядалася винятково в позитивному ключі у працях П.Софінова, С.Федюкіна, Л.Ткачової.¹ Роботи істориків, які стосувалися політики репресій, були заборонені. Р.Медведев на початку 1970-х років за кордоном видав книгу про сталінізм, а в СРСР вона була надрукована тільки в 1990 році.²

У другій половині 1980-х років завдяки ознакам демократизації відкрилися можливості дослідження питань політичних репресій. Російські історики Д.Волкогонов, М.Маслов, В.Куманєв, М.Восленський, пізніше В.Роговін, О.Хлевнюк, В.Ковальов, Т.Коржихіна та інші³ справедливо вважали, що засобами політичного терору вирішували

¹ Софинов П. Очерки истории ВЧК (1917–1922 гг.). – М., 1960. – 248 с.; Федюкин С. Борьба коммунистической партии с буржуазной идеологией в условиях перехода к непу. – М., 1977. – 352 с.; Ткачова Л. Интеллигенция Радянської України в період побудови основ соціалізму. – К., 1985. – 190 с.

² Медведев Р. О Сталине и сталинизме. – М., 1990. – 488 с.

³ Волкогонов Д. Триумф и трагедия. Политический портрет И.В.Сталина. – М., 1989. – 720 с.; його ж: Сталинизм: сущность, генезис, эволюция // Вопросы истории. – 1990. – № 3. – С. 3 – 18.; його ж: Ленин. Политический портрет. – М., 1994. – 680 с.; Маслов Н. Идеология сталинизма: история утверждения и сущность (1929 – 1956). – М., 1990. – 64 с.; Куманев В. 30-е годы в судьбах отечественной интеллигенции. – М., 1991. – 296 с.; Восленский М.

завдання залучення інтелігенції на сторону радянської влади, уніфікували науковий, творчий процес, утверджували тоталітарну систему та встановлювали партійно-радянське монопольне право на державну ідеологію.

В.Онопрієнко⁴ одним з перших зробив спробу проаналізувати політичні репресії проти науковців у радянській Україні.

Після проголошення незалежності України в 1991 році у вітчизняній історіографії поступово відбувається подолання однобічності й упередженості в дослідженні наукової та культурної сфери життя українського народу 1920 – 1930-х років. Становищу української інтелігенції в умовах функціонування сталінської адміністративно-командної системи присвячена монографія В.Даниленка та Г.Касьянова.⁵ Проблеми політичних репресій щодо наукової інтелігенції висвітлюються у колективній праці В.Даниленка, Г.Касьянова, С.Кульчицького.⁶ У розділі „Ідеологічні прояви сталінізму” автори розкривають боротьбу сталінського керівництва, партійних органів та організацій з „контрреволюційною націоналістичною ідеологією” наукової інтелігенції, аналізують спроби владних структур підвести ідеологічні підвалини під проведення політики масових репресій проти інтелігенції.

Важливе значення для вивчення політичних репресій мало видання збірника „Репресоване краєзнавство”.⁷ На основі широкого масиву джерел, зокрема архівно-слідчих справ, у ньому охарактеризовано життя і діяльність майже 50 діячів науки і культури, імена яких десятиріччями невинувато замовчувалися.

Розробці проблеми політичних репресій сприяли ухвалені вищими державними органами влади України законодавчі акти про реабілітацію незаконно репресованих громадян. На загальнодержавному та регіональному рівнях вивчення теми активізували

Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза. – М., 1991. – 624 с.; *Роговин В.* Сталинский неонэп. – М., 1992. – 384 с.; *Хлевнюк О.* Политбюро. Механизмы политической власти в 30-е годы. – М., 1996. – 304 с.; *Ковалёв В.* Распятие духа. Судебные процессы сталинской эпохи. – М., 1997. – 288 с.; *Коржихина Т.* Извольте быть благонадёжны. – М., 1997. – 372 с.

⁴ *Онопрієнко В.* Репресована наука України. – К., 1990. – 65 с.

⁵ *Даниленко В., Касьянов Г.* Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-ті роки). – К., 1991. – 96 с.

⁶ *Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С.* Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К., 1991. – 344 с.

⁷ Репресоване краєзнавство. – К., 1991. – 478 с.

заходи для реалізації Державної програми з підготовки науково-документальної серії книг „Реабілітовані історією”.⁸

Великий внесок у дослідження політичних репресій в Україні зробив Ю.Шаповал⁹ Базуючись на архівних документах і матеріалах ЦК КП(б)У та спецслужб, що десятиріччями були недоступні для науковців, автор ґрунтовно аналізує складний період суспільно-політичного життя України 1920 – 1930-х років. Дослідник докладно розглянув механізми політичних репресій, участь та роль українських учених у протидії тоталітарному режимові, на прикладах їхнього життя та діяльності показав вплив політичних репресій на свідомість інтелігенції, її громадянську позицію.

Значними є здобутки вітчизняних істориків у вивченні питань діяльності репресивно-каральних органів. У працях І.Біласа, С.Білоконя, Р.Подкура, В.Ченцова¹⁰ детально проаналізовано роботу спеціальних органів (НК, ДПУ, ОДПУ, НКВС) з організації та проведення політичних репресій. Проте дослідники з огляду на поставлені наукові завдання практично не торкаються ідеологічних аспектів партійно-радянської репресивної політики.

Діяльність західноукраїнської інтелігенції в радянській Україні 1920 – 1930-х роках знайшла відображення в монографіях О.Рубльова та Ю.Черченка.¹¹ Вчені аналізують політичні репресії проти науковців-вихідців із Західної України, акцентуючи увагу на ідеологічних чинниках їх проведення. Ідеологічні мотиви переслідувань наукової інтелігенції радянським режимом фрагментарно розкрито в дослідженнях В.Пристайка, В.Очеретянка, Г.Вербіленко, В.Гусєва, І.Верби, Д.Архірейського, В.Ченцова.¹²

⁸ Реабілітовані історією. – Київ – Полтава, 1992. – 401 с.

⁹ Шаповал Ю. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. – К., 1990. – 143 с.; його ж: Україна 20 – 50-х рр.: сторінки ненаписаної історії. – К., 1993. – 351 с.; його ж: Людина і система (штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні). – К., 1994. – 270 с.; його ж: Україна ХХ ст.: особи та події в контексті важкої історії. – К., 2001. – 560 с.

¹⁰ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз у 2 кн. – К., 1994. – 428 с.; Білокін С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.). Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – 446 с.; Подкур Р. За повідомленням радянських спецслужб. – К., 2000. – 230 с.; Ченцов В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки. – Тернопіль, 2000. – 482 с.

¹¹ Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. – К., 1994 – 349 с.; Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914 – 1939). – К., 2004. – 648 с.

¹² Пристайко В. Жертви терору. Як ДПУ боролися з українською академічною наукою. (Політичні процеси 20 – 30-х рр.) // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1994. – № 1. – С. 70 – 78.; Очеретянка В. Переслідування української інтелігенції в першій половині 20-х рр. (за матеріалами фондів „Російського зарубіжного архіву” Державного архіву Російської Федерації) // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1997. – № 1–2. – С. 240 – 252.; Вербіленко

Підсумком великої роботи з переосмислення у вітчизняній історіографії проблеми політичного терору в Україні є колективна монографія „Політичний терор і тероризм в Україні”.¹³ У дослідженні частково висвітлено ідеологічну складову політичних репресій, зокрема проти наукової інтелігенції України.

Вітчизняні історики, розширюючи тематику досліджень, звертають увагу на партійно-радянський політичний терор і серед окремих груп української інтелігенції. Репресіям проти науково-педагогічної інтелігенції присвячене дослідження В.Марочка і Г.Хілліга, М.Кузьменка.¹⁴ Н. Миронець¹⁵ належить низка публікацій, які присвячені трагічній долі творчої інтелігенції.

Певною мірою вивчення проблеми політичних репресій 1920 – 1930-х років стимулювали наукові конференції.¹⁶ Їх матеріали розкривають різноманітні аспекти проблеми політики репресій щодо інтелігенції радянської України.

Політичні репресії, зокрема і проти інтелігенції, розглядаються в дисертаційних дослідженнях.¹⁷ Проте, незважаючи на їх чисельність, вивчення ідеологічного підґрунтя

Г. З матеріалів „Окремої папки”: Діяльність ВУАН за документами вищого політичного керівництва України др. пол. 20-х – перш. пол. 30-х рр. // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1997. – № 1–2. – С. 186 – 206.; Гусев В., Верба І. „Ягідки визріли потім” (З чого почало „перековувати” харківську інтелігенцію радянське правосуддя) // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1995. – № 1–2. – С. 157 – 165.; *Архирейський Д., Ченцов В.* Антирадянська національна опозиція в УСРР в 20-ті рр. і погляд на проблему крізь архівні джерела // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 2000. – № 2–4. – С. 3 – 55.

¹³ *Політичний терор і тероризм в Україні XIX – XX ст.: історичні нариси* – К., 2002. – 950 с.

¹⁴ *Марочко В., Хіллїг Г.* Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 – 1941). – К., 2003. – 302 с.; *Кузьменко М.* Науково-педагогічна інтелігенція в УРСР 20 – 30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень. – Донецьк, 2004. – 456 с.

¹⁵ *Миронець Н.* На тлі трагічної історії. – К., 2003. – 160 с.

¹⁶ *Кокін С.* Становлення тоталітарної системи та початок масових політичних репресій в УРСР (1920 – 1922 рр.) // Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20 – 80-ті роки: Матеріали Міжнародної наукової конференції (15 – 16 вересня 1994 р.). – К., 1998. – С. 224 – 226.; *Шаповал Ю.* Україна, як об’єкт політичного терору (20-ті – поч. 50-х рр.) // Там само. – С. 30 – 34.; *Гусев В.* Про депортацію групи української інтелігенції за кордон у 1922 р. // Там само. – К., 1998. – С. 180 – 182.; *Панченко П.* Тоталітарна природа держави і політичне коріння // Там само. – С. 12 – 13.

¹⁷ *Очеретянюк В.* Обмеження інтелектуальної свободи як один із засобів формування і функціонування тоталітарної системи в Україні (20 – 30-ті рр. XX ст.): Автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01/ Харківський державний університет. – Харків, 1999. – 19 с.; *Подкур Р.* Документи радянських спецслужб як джерело до вивчення політичних, соціально-економічних, культурних процесів в Україні (20 – 30-ті рр. XX ст.): Автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.06 / Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 1999. – 18 с.; *Білокінь С.* Масовий терор як засіб державного управління в

репресивної партійно-радянської політики щодо наукової інтелігенції радянської України не було поставлено за мету в жодній з дисертацій.

Історію інтелігенції, зокрема наукової, у радянській Україні в 1920 – 1930-ті роки висвітлюють історики української діаспори В.Плющ, В.Петров, Г.Костюк та інші.¹⁸ Спеціальні праці політичним репресіям проти наукової інтелігенції присвятила Н.Полонська-Василенко.¹⁹

У книгах іноземних дослідників Л.Беладі і Т.Крауса, В.Венжера, Р.Конквеста, П.Соломона²⁰ на різноманітному фактичному матеріалі показані сталінські репресії як породження тоталітарної більшовицької системи. Західні дослідники досить побіжно розглядають ідеологічну специфіку, наслідки політичних репресій, спрямованих проти наукової інтелігенції радянської України в 1920 – 1930-ті роки. Цінною є праця А.Ваксберга,²¹ у якій проаналізовано діяльність ідеолога політичних репресій сталінського правника А.Вишинського.

Отже, дослідники провели значну роботу з вивчення проблеми політичних репресій більшовицького режиму. Однак, проблема ідеологічних чинників репресивної політики комуністичної партії проти наукової інтелігенції радянської України в 1920 – 1930-х роках не була предметом спеціального дослідження.

СРСР (1917 – 1941): Автореф. дис... док. істор. наук: 07.00.06 / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського. – К., 2000. – 35 с.; *Ченцов В.* Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки: Автореф. дис... док. істор. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 2000. – 34 с.; *Шитюк М.* Масові репресії на півдні УРСР в 20-ті – на початку 50-х років: Автореф. дис... док. істор. наук: 07.00.01 / НАН України, Інститут історії України. – К., 2001. – 35 с.; *Нікольський В.* Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1930-ті рр.): Історико-статистичне дослідження: Автореф. дис... док. істор. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2003. – 38 с.; Осмолівська О. Державна політика щодо професорсько-викладацьких кадрів Радянської України (1920 – 1930-ті рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2004. – 19 с.

¹⁸ *Плющ В.* СВУ та СУМ: До 50-ліття заснування СВУ-СУМ. – Мюнхен, 1975. – 58 с.; *Петров В.* Діячі української культури (1920 – 1940-х рр.): жертви більшовицького терору. – К., 1992. – 79 с.; *Костюк Г.* Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки). – К., 1995. – 508 с.

¹⁹ *Полонська-Василенко Н.* Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків (Збірник на пошану українських вчених, знищених більшовицькою Москвою). – Париж – Чикаго, 1962. – 351 с.; її ж: Українська Академія наук. Нарис історії. – К., 1993. – 416 с.

²⁰ *Беладі Л., Краус Т.* Сталин: Пер. с венг. – М., 1989. – 318 с.; *Венжер В.* Как было, как могло быть, как стало, как должно стать. – М., 1990. – 110 с.; *Конквест Р.* Большой террор. (перевод с англ. Л.Владимирова). – Рига, 1991. – Кн. 1, 2; Роздуми над сплюндрованим сторіччям (з англ. пер. О.Мокровольський). – К., 2003. – 371 с.; *Соломон П.* Советская юстиция при Сталине. – М., 1998. – 464 с.

Джерельну базу дослідження склали різноманітні за походженням, видами, ознаками та змістом документи й матеріали, періодичні видання, спогади.

Окремі фрагменти ідеологічних аспектів політичних репресій проти наукової інтелігенції знайшли відображення в документальних і документально-аналітичних збірниках²² та на сторінках наукового і документального журналу „З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ”.

Основою джерельної бази дослідження стали архівні документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України й Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського.

Достатньо інформаційними є документи й матеріали ЦК КП(б)У (фонд 1) Центрального державного архіву громадських об'єднань України, зокрема протоколи з'їздів, конференцій КП(б)У, пленумів ЦК КП(б)У (оп. 1), підготовчі матеріали та ухвали засідань політбюро, оргбюро і секретаріату ЦК КП(б)У (оп. 6, 7), „особливої папки” (оп. 16), доповідні записки, інформаційні листи відділів Центрального Комітету КП(б)У (оп. 20). Ці документи дають змогу проаналізувати причини негативного ставлення керівних партійних органів та їх лідерів до наукової інтелігенції; дослідити ідеологічні чинники та складові політичних репресій; вивчити ідеологічне наповнення політичних судових процесів проти науковців; висвітлити ідеологічне вістря в боротьбі спеціальних каральних органів з науковою інтелігенцією; описати пропагандистську діяльність партійних органів з дезорієнтації громадської думки.

Значну джерелознавчу цінність становлять документи й матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. З'ясуванню умов, у яких працювали науково-дослідні установи, науковці сприяло вивчення документів і матеріалів фонду Народного комісаріату освіти України (ф. 166). Важливими для вивчення ідеологічних аспектів політичних репресій у середовищі науковців є стенограми та протоколи засідань Наркомосу з чистки Всеукраїнській Академії Наук (оп. 5, 9), матеріали про історичні факультети державних університетів (оп. 11) та інші документи. Фактографічною наповненістю вирізняються документи фондів Ради народних комісарів

²¹ *Ваксберг А.* Царица доказательств. Вышинский и его жертвы. – М., 1992. – 351 с.

²² *Пристайко В., Шаповал Ю.* Справа “СВУ”: невідомі документи, факти. – К., 1995. –

УРСР (ф. 2), народних комісаріатів внутрішніх справ (ф. 5) та юстиції УРСР (ф. 8). Підготовчі матеріали до ухвал уряду, урядові рішення, інформаційні та аналітичні матеріали наркоматів проливають світло на ідеологічний контекст діяльності партійно-радянських, судових органів з вироблення кримінального законодавства та організації роботи надзвичайних комісій. Дослідженню реакції світової громадськості на репресії проти наукової інтелігенції в радянській Україні послужили матеріали колекції документальних матеріалів українських емігрантських організацій (ф. 4465).

Важливим джерелом для відтворення атмосфери, яка склалася в середовищі науковців, є матеріали колекції документів учених України, репресованих у 1930-х роках (ф. 257) Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Це, зокрема, щоденники педагога В.Дурдуківського (оп. 4), донесення в спеціальні та партійні органи на академіка А.Кримського (оп. 7), П.Демчука (оп. 2) та інших.

Складовою джерельної бази дослідження є періодичні видання. У публікаціях центральних газет „Комуніст”, „Пролетарська правда”, „Вісті ВУЦВК” інформація про розкриття „шкідницьких дій” наукової інтелігенції, хід судових засідань вирізняється відвертим ідеологічним спрямуванням і заангажованістю.

Отже, джерельна база достатня для того, щоб розкрити тему достовірно й неупереджено. У роботі використано документи 7 опрацьованих фондів трьох архівів (158 справ). У науковий обіг введено низку нових документів. Вивчення джерел дає підстави вважати, що перспективним напрямком дослідження проблеми може стати вивчення політичних репресій 1920 – 1930-х років, спрямованих проти технічної, військової, творчої, політичної інтелігенції.

У другому розділі „**Ідеологічні мотивації політичних репресій проти наукової інтелігенції радянської України**” розкривається ідеологічний аспект боротьби партійно-радянського тоталітарного режиму з науковою інтелігенцією.

З перемогою радянської влади українська інтелігенція опинилася у складному становищі. За своєю суттю інтелігенція, зокрема наукова, сповідувала загальнодемократичні принципи, прагнула свободи слова, була вільна у своїх переконаннях і висловлюванні думки. Практика ж соціалістичного будівництва, насаджена більшовицькою партією, явно суперечила природі життєдіяльності інтелігенції.

Основи ідеологічних поглядів на інтелігенцію заклали лідери більшовицької партії. Вони ділили суспільство на принципово нерівноцінні класи, протиставляючи їх. Партійно-радянські ідеологи прищеплювали трудящим думку про існування двох основних класів: робітників і селян. Інтелігенцію ж виокремлювали в окремий прошарок. Комуністична влада орієнтувалася й спиралася на тих, хто перебував в обіймі більшовицько-радянської системи та підтримував її. На вороже ставлення була приречена інтелігенція, яка опинилася поза системою через своє соціальне походження чи ідейні переконання. Класовий підхід до інтелігенції постійно пропагувався у суспільстві. Елемент руйнації був у трактуванні самого поняття „інтелігенція”. В умовах утвердження диктатури пролетаріату діяли суворі політичні обмеження для тих, хто не міг засвідчити своє робітничо-селянське походження. Це спряло формуванню негативного ставлення до інтелігенції не лише партійно-державної командної верхівки, а й народних мас.

Більшовики, як правило, дивилися на українську інтелігенцію як на реальну чи потенційну націоналістичну силу. Звинувачення в українському націоналізмі стало підґрунтям політичних переслідувань наукової інтелігенції радянської України. Вважалося, що наукова інтелігенція втілює „дрібнобуржуазну національну ідеологію” у вищих навчальних закладах і гальмує проведення радянською державою соціальних перетворень. Таке уявлення поширилося в період проведення політики „українізації”.

Вожді більшовизму закликали приділяти велику увагу ідейній боротьбі з представниками розумової праці. У науковій інтелігенції вони вбачали ідейну опозицію, яка могла формувати своїх прибічників з-поміж студентства й учнівської молоді. Ідейна боротьба призвела до переслідувань прибічників „дрібнобуржуазної ідеології” у вищих навчальних закладах. Створювалися спеціальні комісії для боротьби з буржуазною ідеологією (1922 р.), комісії з вивчення діяльності й настроїв української інтелігенції (1925 р.), комісії з обстеження шкіл і контролю за діяльністю вчителів (1928 р.).

Комуністи створили свою систему „правильних” і „помилкових” поглядів у науці. Це дало змогу більшовикам знайти ідеологічне обґрунтування репресивних заходів проти науковців, які були далекі від сприйняття їхніх теорій. Особливо підозріло партійці дивилися на представників гуманітарних наук. Найбільш вороже влада ставилася до істориків. Причина такої прискіпливої „уваги” полягала в тому, що чимало вчених відмовлялися переписувати історію в дусі вимог більшовицького режиму.

У сфері науки розгорнулася багатопланова боротьба між матеріалізмом та ідеалізмом, яка негативно вплинула на всю систему освіти. Партійні лідери не довіряли професійним знанням представників „старої школи” та намагалися форсованими методами змінити їхній світогляд. Більшовиків не влаштовувала стара схема викладання у вищих навчальних закладах, яка, на їхню думку, була надто консервативною та „буржуазною”.

Тоталітарний режим контролював усі сфери життя суспільства, вимагав від народу відданості й постійної підтримки, відкидав будь-які вияви інакомислення. Вигаданий і поширений більшовиками ярлик „ворог народу” з кожним роком існування радянської влади набував усе більшої конкретизації та сприяв формуванню суспільної ідеології страху. Одних з перших потенційно непокірних до категорії „ворогів народу” зарахували представників наукової інтелігенції, які, як вважали більшовики, не могли змиритися з радянсько-більшовицькою ідеологією політичного, суспільного й духовного життя в Україні.

Таким чином, науковці стояли на заваді планам партійно-радянського керівництва щодо встановлення ідеологічного й політичного контролю над українським суспільством. Влада, яка не змогла підкорити вчених, накинути їм більшовицькі напрями наукової діяльності та зламати науковців ідейно, поступово перейшла до політики масового знищення інтелектуальної частини українського суспільства.

У *третьому розділі* „**Законодавче підґрунтя політичних репресій та його ідеологічне наповнення**” розглядаються основні засади законодавчої бази політики терору, які застосовували в боротьбі проти наукової інтелігенції радянської України.

У 1920 – 1930-х роках в СРСР було проведено широкомасштабний законодавчий експеримент із впровадження в правове поле держави ідеології „революційної законності”. „Революційна законність” зводилася до того, що суворі закони, які були прийняті у 1920 – 1930-х роках, стосувалися „контрреволюціонерів”, а не самої влади, яка проводила політичні репресії. Радянські політично-репресивні закони втілили особливий тип революційного мислення, яке більшовики прищеплювали народу як елемент повсякденного буття. До категорії явних чи потенційних „контрреволюційних елементів” було зараховано й наукову інтелігенцію радянської України.

„Революційна законність” базувалася на принципах революційної доцільності боротьби з контрреволюцією. Вона широко впроваджувалася як справді революційна законність у період проведення політичних репресій 1920 – 1930-х років. Саме ці роки характеризуються масовістю судових процесів, а терміни „революційна законність”,

„революційна доцільність”, „нещадне знищення”, „розстріл на місці” широко вживалися у нормативно-правових актах.

Велику роль в ідейно-теоретичному обґрунтуванні політики репресій більшовицької держави відіграв А.Вишинський. Він, пристосовуючи правову теорію до практики політичних репресій, використовував засади юридичної науки для виправдання злочинів сталінського режиму. Це виявилось в запереченні ним принципу презумпції невинності й у твердженні про те, що у справах про контрреволюційні злочини свідчення обвинуваченого та визнання ним своєї провини мало вирішальне значення. Постулати Вишинського про революційну законність узаконювали рішення сфальсифікованих судових процесів. Його ідеї, впроваджені в радянське законодавство, зводили всю систему законності лише до вимог та потреб захисту пролетарської революції, а не до правових гарантій, які були необхідні самій людині. Отже, Вишинський, як один з ідеологів політичного терору, зіграв фатальну роль у радянській юстиції і був відповідальним за численні людські жертви.

У кримінальних кодексах 1920 – 1930-х років, які підводили ідейно-теоретичну базу під політичні репресії, постійно розширювалося трактування ступеня відповідальності за „контрреволюційні злочини”. За радянським законодавством багатьох науковців під час судових процесів засуджували за статтями, які стосувалися „контрреволюційних злочинів”.

Кримінальне законодавство України розширювало види й склад злочинів, які підпадали під класифікацію „контрреволюційних злочинів”. Низку „контрреволюційних” класифікацій було доповнено звинуваченнями в організації збройних повстань, спробах захоплення влади, співпраці з міжнародною буржуазією, протидії нормальній діяльності радянських організацій і підприємств, участі у терористичних актах, диверсіях, активній боротьбі проти революції, шпіонажі та інших злочинах.

Отже, розширювався спектр обвинувачень, які можливо було приписати науковій інтелігенції. Упродовж 1930 – 1937 років кримінальний кодекс УРСР був доповнений майже 60 новими статтями з тлумаченням понад 80 нових складів „контрреволюційних злочинів”. Такий перегляд законодавства давав змогу переслідувати, зокрема, наукову інтелігенцію за ідеологічними мотивами й виносити щодо неї ще більш жорстокі вирoki.

У *четвертому розділі* „**Ідеологічні чинники в практиці боротьби спеціальних і судових органів з науковою інтелігенцією**” аналізується процес впровадження і поширення революційної законності, що позначився на характері діяльності спеціальних і судових органів та призвів до виконання ними партійних директив щодо боротьби з науковою інтелігенцією.

На початку 1920-х років в Україні сформувалася потужна система надзвичайних органів, яка являла собою розгалужений каральний апарат зі своїми губернськими, повітовими відділами, збройними силами. Каральні органи керувалися ідеологічними партійними настановами у визначенні „ворогів народу” та їх переслідуванні, зокрема у середовищі наукової інтелігенції. Робота надзвичайних органів, надзвичайних комісій, так званих „трійок”, засвідчувала, що вони, розвиваючи партійні ідеї, самі ставали на шлях ідеологічного обґрунтування політики репресій проти науковців, ініціюючи прийняття різноманітних рішень партійно-радянськими органами.

Ідеологічні чинники були покладені в основу діяльності радянських судів, які засуджували ні в чому не винних людей через їхнє соціальне походження, приналежність у минулому до певних політичних сил. Відповідно ідеологічні завдання під час проведення політичних репресій проти наукової інтелігенції виконували прокурорські працівники. Вони разом з представниками ДПУ брали участь у роботі „трійок” та інших надзвичайних органів. Обвинувальна функція прокуратури, яка мала переважно ідеологічний підтекст, відіграла основну роль в організації та проведенні політичних репресивних заходів проти наукової інтелігенції. Прокурори стали найактивнішими учасниками показових політичних судових процесів.

Сповідуючи принципи більшовицької пильності, надзвичайні органи НК-ДПУ з початку 1920-х років проводили чистки вищих навчальних закладів, позбавляли можливості працювати в них найдосвідченіших фахівців. Спроба позбутись найкращих представників старої інтелігенції, яка, на думку більшовиків, ставала (чи могла стати) на заваді соціалістичному будівництву, призвела в 1922 році до широкомасштабної кампанії з вислання діячів науки за кордон.

З метою упокорення не згодних з партійно-радянською політикою науковців, демонстрації компартійної сили, владні структури активно використовували публічні судові процеси. Ідеологічна упередженість у слідчих діях і звинуваченнях науковців, хід судових засідань, де розглядалися справи наукових працівників, підтверджують наявність ідеологічних мотивацій політичних репресій проти наукової інтелігенції. Показові політичні судові процеси 1920 – 1930-х років остаточно знищили дореволюційне поняття „професури”, яка вирізнялася високим рівнем наукових досліджень і педагогічної кваліфікації, самостійністю наукового мислення та нерідко активною громадсько-політичною позицією. Спрацьовував радянський підхід у навішуванні ідеологічного ярлика „буржуазності” на потенційно опозиційні режимові наукові сили.

Спеціальні та судові органи стояли на сторожі політики партійно-державного керівництва для обмеження інтелектуальної свободи в науковій творчості. Визначення партійними функціонерами з ідеологічних міркувань „правильної тематики” наукових досліджень призвело до фактичного надання права спеціальним і судовим органам контролювати науковий процес. Така політика завдала великих втрат українській науці й освіті. Видатні вчені були позбавлені можливості реалізувати на практиці свої знання, досвід і талант.

Таким чином, спираючись на партійні вказівки, спеціальні та судові органи широко використовували ідеологічну складову у звинуваченнях наукової інтелігенції в антидержавній діяльності й застосовували проти неї репресивні заходи. Ідеологічні обвинувачення науковців як „буржуазних поплічників” та „контрреволюціонерів” відігравали головну роль у їх подальшій трагічній долі.

П'ятий розділ „Пропагандистське забезпечення партійно-радянськими органами політики репресій щодо наукової інтелігенції” присвячений дослідженню пропагандистських заходів партійно-радянських органів з обґрунтування в суспільній свідомості доцільності політичних репресій проти наукової інтелігенції.

Партійна пропаганда 1920 – 1930-х років передбачала насадження й вкорінення у суспільстві ідей правомірності й закономірності політичних репресій. За допомогою пропаганди тоталітарний режим маніпулював революційними гаслами і впливав на психологію людей. Компартійна монополія на засоби масової інформації надала пропаганді ознак загальнодержавної пропагандистської політики, спрямованої на утвердження більшовицької ідеології як загальносуспільної.

Агітаційну та пропагандистську роботу проводили спеціально створені органи: агітаційно-пропагандистський відділ ЦК КП(б)У (Агітпроп ЦК КП(б)У), Головполітосвіта, Головне управління у справах літератури і видавництва (Головліт), Радіотелеграфне агентство України (РАТАУ).

Повністю підцензурне РАТАУ готувало й поширювало матеріали відповідно до спеціально поставлених перед ним ЦК КП(б)У завдань. Унікальним винаходом політичного керівництва стало введення поняття „обов'язкова інформація”, яку належало публікувати центральним і місцевим періодичним виданням. „Обов'язковою інформацією” для друку в газетах були стенограми показових політичних процесів. Ці публікації мали переконати людей у тому, що влада бореться і карає саме „контрреволюційні елементи”. Висвітлення в газетах матеріалів показових судових процесів було однією з найбільш

популярних і доступних форм агітаційної пропаганди, яка суттєво впливала на формування негативної громадської думки щодо діяльності інтелігенції. Атмосферу негативного ставлення до наукової інтелігенції штучно створювали партійні органи. За партійними вказівками засоби масової пропаганди насаджували ідею про „контрреволюційну суть” інтелігенції та її боротьбу проти радянської влади.

Пропагандистські заходи давали свої результати. Масам прищеплювали недовіру до інтелігенції, її вважали небезпечною та прирівнювали до кримінальних елементів. У газетах постійно пропагувалася думка, що вища школа – це розсадник контрреволюції, а найбільш опозиційно налаштовані до радянської влади науковці є „ворогами народу”. Боротьба з дрібнобуржуазною ідеологією інтелігенції, яка широко пропагувалася в пресі, стала наріжним каменем в ідеологічному обґрунтуванні політики репресій щодо науковців.

Партійно-радянські органи використовували різні форми та методи пропагандистської роботи. Викриття антидержавної діяльності інтелігенції проводилося засобами театру і кіно. У театральних постановках, кіножурналах змальовувалася „контрреволюційна” природа наукової інтелігенції, її „антирадянська” діяльність.

На боротьбу з інтелігенцією був спрямований увесь арсенал усної пропаганди. Буржуазні настрої інтелігенції таврували у міських робітничих та сільських клубах, хатах-читальнях. На спеціальних мітингах, зборах, з'їздах, конференціях, під час проведення диспутів характеристика „старої” інтелігенції не виходила за межі розмов про „ворожий антирадянський елемент”. Після такої ідеологічної обробки маси робітників і селян визнавали доцільність репресій проти наукової інтелігенції, вважали їх правильним і єдиним засобом боротьби партії з „ворожими елементами”. Проте факти боротьби з інтелігенцією партія не завжди сповіщала широкому загалу. „Закритою” для засобів пропаганди була тема виконання вироків, інформація про життя заарештованих у таборах.

Отже, більшовицько-радянська пропагандистська робота зміцнила тоталітарні тенденції в розвитку радянського суспільства. Завдяки маневруванням засобами масової інформації партія дезорієнтувала громадську думку. Формувалася віра людей у закономірність і правильність політики репресій в ім'я великої справи та ідеї побудови соціалізму. Народні маси підштовхувалися до віри в історичне значення боротьби проти „ворогів народу” в середовищі наукової інтелігенції України.

Внаслідок проведеного дослідження було зроблено такі **висновки**:

- Проведений аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії свідчить про те, що комплексне дослідження ідеологічних аспектів політичних репресій проти наукової

інтелігенції в радянській Україні відсутнє. Тема досліджувалася лише побіжно й фрагментарно. Наявна джерельна база дисертаційного дослідження є достатньою для здійснення узагальнюючого аналізу проблеми.

- Внаслідок цілеспрямованої політики більшовиків, які насильницькими методами поширювали свою ідеологію на всі соціальні верстви, наукова інтелігенція радянської України опинилась у складному становищі. Науковці „старої школи”, чий світогляд сформувався задовго до утвердження більшовицької влади, нерідко були критично налаштовані проти неї. Значна частина науковців активно виступала проти монополії партії в сфері ідеології і політики, утвердження командно-адміністративної системи, що стало причиною негативного ставлення партійних лідерів до інтелігенції, зокрема наукової. Вони намагалися форсованими методами вплинути на позицію інтелігенції, повернути її на свою сторону, використати її знання та професійний досвід з метою формування нової, пролетарської інтелігенції. Дії партії не увінчалися успіхом. Більшість науковців продовжувала висловлювати свої незалежні погляди. Жорстка реакція партійних лідерів призвела до прийняття рішень про застосування репресій проти представників наукової еліти. Основною метою терору було унеможливлення опору більшовицькому режиму, будь-яких ознак інакомислення. В атмосфері постійних обвинувачень, пошуків „шкідників”, „шпигунів”, „диверсантів”, наукова інтелігенція України стала об’єктом постійних політичних переслідувань.

- Політичні репресії проти наукової інтелігенції радянської України мали, за задумом більшовиків, обґрунтовуватися законом, який робив би їх виправданими й необхідними. Упродовж 1920 – 1930-х років радянське законодавство рухалося у напрямку розширення надзвичайних методів тиску на політичних опонентів. Кримінальні кодекси 1920 – 1930-х років постійно розширювали склад злочинів, вкладаючи в них усе більший ідеологічний підтекст. До статей законів вносили поправки, вводили підзаконні акти щодо ступеня відповідальності за „контрреволюційні злочини”.

- Надзвичайні органи НК-ДПУ-ОДПУ-НКВС неухильно виконували директиви й настанови партійного керівництва. Вони були основним інструментом репресивно-каральної системи, яка втілювала в життя ідеологію Комуністичної партії. Політичні процеси проти наукової інтелігенції, підготовлені спеціальними органами, мали за мету політично скомпрометувати наукову інтелігенцію, обґрунтувати потребу усунення її з усіх сфер діяльності і, відповідно, сприяти народженню нової радянської інтелігенції, яка б відповідала вимогам більшовицької влади. Новосформована інтелігенція на основі

класового добору виховувалася в душі протистояння старим традиціям попередніх поколінь наукової інтелігенції та не завжди відповідала високим нормам академічної освіти.

- Партійно-радянські органи та громадські організації провели низку пропагандистських заходів щодо втілення й поширення у суспільстві більшовицьких ідей про доцільність політичних репресій. За допомогою засобів масової інформації, усної пропаганди більшовики пропагували ідеї необхідності проведення терору проти науковців. Лідери Комуністичної партії втлумачували народу ідеї про те, що терор спричинила інтелектуальна опозиція, яка не сприймала радянської влади, ідей пролетарської революції, радянського стилю життя. Радянсько-партійна пропаганда асоціювала боротьбу проти наукової інтелігенції з боротьбою проти націоналістичних ухилів в українському суспільстві.

Основний зміст та висновки дисертації викладені у публікаціях:

1. *Литвин Н.М.* Радянське законодавство в системі ідеологічного забезпечення політичних репресій у 20 – 30-х роках ХХ ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2004. – № 2. – С. 150 – 156.

2. *Литвин Н.М.* Роль А.Я. Вишинського в законодавчому забезпеченні політичних репресій (20 – 30-х рр.) // Вісник Київського слав'яністичного університету. Серія: Історія. – К.: КСУ, 2004. – № 18. – С. 249 – 256.

3. *Литвин Н.М.* Політичний терор 1920-30-х років щодо інтелігенції України в ідеологічному обґрунтуванні партійно-радянськими лідерами // Вісник Київського слав'яністичного університету. Серія: Історія. – К.: КСУ, 2005. – № 20. – С. 111 – 119.

АНОТАЦІЯ

Литвин Н.М. Політичні репресії проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920 – 1930-х роках (ідеологічні аспекти проблеми). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2006.

У дисертації досліджуються ідеологічні аспекти політичних репресій проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920 – 1930-х роках. На основі широкої джерельної бази та наявної історіографії висвітлено ідеологічну складову причин і передумов розв'язання

партійно-радянським режимом політичного терору проти наукових працівників. Проаналізовано ідеологічне наповнення законодавчого підґрунтя політичних репресій, показано вплив ідеологічного фактора на практику діяльності спеціальних та судових органів. З'ясовано форми і методи агітаційно-пропагандистської роботи партійних, радянських органів, громадських організацій, яка була спрямована на ідеологічне обґрунтування в суспільній свідомості політики репресій щодо наукової інтелігенції. У дисертації обстоюється думка, що ідеологічний чинник відіграв головну роль в організації політичних репресій проти наукової інтелігенції та суттєво впливав на їх масштабність.

Ключові слова: політичні репресії, терор, інтелігенція, ідеологічне обґрунтування, пропаганда, революційна законність, репресивно-каральні органи.

АННОТАЦИЯ

Литвин Н.Н. Политические репрессии против научной интеллигенции в советской Украине в 1920 – 1930-х годах (идеологические аспекты проблемы). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2006.

В диссертации изучаются идеологические аспекты политических репрессий против научной интеллигенции в советской Украине в 1920 – 1930-х годах. На основании широкой источниковедческой базы и существующей историографии проведен целостный анализ мероприятий партийно-советских, специальных и судебных органов, направленных на идеологическое обеспечение политических репрессий в отношении научной общественности. Освещена идеологическая составляющая причин и предпосылок осуществления партийно-советским режимом политического террора против научных работников. Проведением репрессий Коммунистическая партия и ее лидеры намеревались исчерпать конфликт, который возник между научной интеллигенцией и властью в сфере политики и идеологии. „Раскрытие” чрезвычайными органами разного рода „националистических”, „контрреволюционных” организаций послужило основанием развертывания политических преследований научной интеллигенции. Проанализирована идеологическая составляющая советского законодательства, используемая в целях политических репрессий. Криминальные кодексы 1920 – 1930-х годов, постоянно расширяя

трактовку степени ответственности за „контрреволюционные преступления”, стали идейно-теоретическим основанием проведения репрессивной политики. Идеологически направленное советское законодательство способствовало утверждению тоталитарной системы и было важным орудием осуществления террора против ученых. Выяснено, что, исходя из партийных указаний, специальные органы широко использовали идеологическую составляющую в обвинении научной интеллигенции в антигосударственной деятельности. Партийно-советская классификация „контрреволюционных” организаций, деятельности ученых по национальному признаку вылилась в целенаправленную деятельность специальных органов по ликвидации научных и педагогических кадров. Исследованы механизмы партийного идеологического влияния на специальные органы. ЧК-ГПУ-ОГПУ-НКВД, целенаправленно собирая „компрометирующие” материалы на ученых, фабриковали обвинения в „национализме”, что послужило идеологическим прикрытием преступлений тоталитарной системы. Это проявилось в чистке высших учебных заведений, запрете на профессиональную деятельность, ссылке ученых за пределы Украины, организации показательных судебных процессов, заточении научных работников в лагеря и тюрьмы, расстрелах. Проведено исследование форм и методов партийно-советской агитационно-пропагандистской работы, предопределявшей идеологическое обеспечение политики репрессий в отношении ученых. Средства массовой информации использовались как эффективное орудие идеологического влияния партии на население страны, что привело к дезориентации общественного мнения и нередко к позитивной реакции масс на репрессии против научной интеллигенции. Изобличение в антигосударственной деятельности интеллигенции проводилось в прессе, средствами театра, кино, радио, устной пропагандой.

В диссертации доказывается, что идеологический фактор сыграл ключевую роль в организации политических репрессий против научной интеллигенции и существенно повлиял на масштабность их развертывания.

Ключевые слова: политические репрессии, террор, интеллигенция, идеологическое обоснование, пропаганда, революционная законность, репрессивно-карательные органы.

ANNOTATION

Lytvyn N. M. Political repressions against the scientific intelligentsia of the Soviet Ukraine in 1920-1930 (ideological aspects of problem). – Manuscript.

The thesis submitted for a Candidate of History Degree. Specialization 07.00.01 – History of Ukraine. – National Pedagogic University named after M. P. Dragomanov. – Kyiv, 2006.

Dissertation is devoted to the analysis of ideological aspects of the political repressions against the scientific intelligentsia of the Soviet Ukraine in 1920-1930. On the base of the wide source basis and scientific literature the ideological component of reasons and courses of the political terror of the Soviet regime against the scientific workers is established. The ideological content of the legislative basis of political repressions is investigated, the influence of ideological factor on the activity of special and justiciary organs is considered. The forms and methods of propaganda work of Party and Soviet organs, public organizations, that aspired to base the ideological arguments of repressions policy against the scientific intelligentsia on facts in the public opinion, are determined. In the thesis is proved, that the ideological factor played a significant role in organization of political repressions against the scientific intelligentsia and essential influenced on their scales.

Key words: political repressions, terror, intelligentsia, ideological arguments, propaganda, revolutionary legality, repressive and punitive organs.